

MAREK JANIK*

*SPIRITUS MOVENS PRAWA CHEREMU
NA TLE PODBOJU KANAANU (JOZ 6,22-7,26)*

*SPIRITUS MOVENS OF THE LAW OF CHEREM IN VIEW
OF THE CONQUEST OF CANAAN (JOS 6,22-7,26)*

Abstract: Cherem has been defined as a mode of isolating and rendering harmless of all, which threatens the religious life of the nation. Everything that could contaminate Israel religiously had been destroyed, so the institution of the cherem was not to be opposed to a military threat, but a religious one. The Canaanites were sinful, depraved people, and their death was punishment. Cherem is concerned with the annihilation of the others, perceived either as enemies or as an obstacle in fulfillment of the Lord's promise of a land to Israel. Although repugnant to the contemporary reader, the cherem shows YHWH's absolute loyalty to his oath made to Israel's ancestors. The Canaanite people were aware of what YHWH had done for the Israelites, and thus were aware that He is the true God, and yet still refused to give over the land to the Israelites in defiance of Him. God fights on behalf of his people Israel against their enemies. JHWH's presence was in their midst and was the one who brought the victory. Canaanites were destroyed because they were morally contaminated. They represented a spiritual danger to the Israelites, they were known for grotesque practices such as child sacrifices and cult prostitution.

Keywords: Old Testament, cherem, *anathema*, Israel, Canaanites.

Niezwykle trudnym zagadnieniem jest łączenie JHWH z okrucieństwami wojny i związanymi z nią praktykami wojennymi. Szczególnie okrutne wydają się prawa

---

* Marek Janik – doktor nauk teologicznych, e-mail: manecki_0@op.pl.

cheremu. Udział JHWH w wojnie miał świadczyć o jego cudownej obecności wśród ludu. Taka ideologia wyraźnie wybrzmiewa z Księgi Powtórzonego Prawa:

Niech ci więc dzisiaj będzie wiadomo, że Pan, Bóg twój, kroczy przed tobą jak ogień pożerający. On ich zniszczy, On ich poniży przed tobą, prędko ich wypędzisz, wytępisz, jak ci to przyrzekł Pan (Pwt 9,3).

Obecność JHWH pociąga jednak za sobą bezwzględne posłuszeństwo wobec Niego. W takim rozumieniu Bóg jest nie tylko opiekunem, ale i wodzem wydającym dyspozycje i oczekującym posłuszeństwa. Tylko taka – religijnie motywowana – retoryka może przyczynić się do zrozumienia podboju obcych ziem i obłożenia jego mieszkańców klątwą cherem. Jest to trudne, ponieważ obłożenie taką klątwą to *de facto* poświęcenie na zagładę. Wielu komentatorów nie przebiera w słowach, określając taki rodzaj podboju ludobójstwem¹.

Z pewnością takie podejście do tego zagadnienia może podważać świętość Biblii i jej natchnienie. Księga Jozuego, opisując podbój Kanaanu, zdaje się kwestionować miłosierdzie i dobroć JHWH. Stąd też w niniejszym artykule na przykładzie Joz 6,22-7,26 podjęta zostanie próba usprawiedliwienia kontrowersyjnego prawa cheremu i „przywrócenia” właściwego obrazu Boga oraz przesłania biblijnego.

1. ETYMOLOGIA TERMINU שָׂרָם

Rzeczownik שָׂרָם występuje w Biblii Hebrajskiej 29 razy. Oznacza «rzecz poświęconą», «klątwę» i jest ściśle związany z czasownikiem שָׂרַם – «poświęcić», «obłożyć klątwą», «zniszczyć zupełnie». Słowo to daje do zrozumienia, że chodzi o osobę lub przedmiot, który został wyłączony z codziennego użytku i poświęcony JHWH². Sam rdzeń שָׂרָם oznacza wyłączenie danego obiektu z użytku ludzi i przeznaczenie go na wyłączną własność Boga (przez poświęcenie go na służbę Bogu) albo przez obłożenie klątwą poprzez całkowite zniszczenie. Tłumacze Biblii Tysiąclecia oddają ten termin słowem «klątwa» (23 razy), «przekleństwo» (2 razy), «potępienie» (jednokrotnie), a w trzech przypadkach zachowują brzmienie hebrajskie³. Wydawać by się mogło, iż najlepszym określeniem oddającym pełnię treści zawartej

¹ W taki sposób do tego zagadnienia podchodzi Ra'anan Boustán, który stwierdza, iż jest to całkowicie brutalny nakaz, a we współczesnych warunkach można by go scharakteryzować jako ludobójstwo. Por. R.S. BOUSTAN. *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*. Leiden 2010 s. 3-5.

² Por. N. LOHFINK. „*šāram*” and „*šārem*”. W: *Theological Dictionary of the Old Testament*. T. 5. Red. G.J. Botterweck, H. Ringgren. Grand Rapids 1986 s. 184.

³ Por. S. WYPYCH. *Księga Jozuego. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (NKBST 6). Częstochowa 2013 s. 224.

w rzeczowniku hebrajskim חֵרֶם jest słowo «anatema»⁴. W języku polskim określenie «anatema» ma raczej negatywne konotacje, podobnie zresztą jak «klątwa». Według jednej z definicji *cherem* jest to

[...] sposób odgradzania i unieszkodliwiania wszystkiego, co zagraża życiu religijnemu narodu⁵.

Może być też rozumiany jako

[...] całkowite zniszczenie wroga i jego dóbr po zakończeniu kampanii⁶.

Jeszcze inne określenie tej kwestii brzmi:

[...] bezkompromisowe poświęcenie własności i dedykacja własności Bogu bez możliwości odwołania lub odkupienia⁷.

2. PRAWO CHEREMU – ZARYS OGÓLNY

Ostatni rozdział Księgi Kapłańskiej zawiera dość zwarte przedstawienie problematyki *cheremu*:

Jeżeli kto poświęci co ze swej własności dla Pana jako «cherem»: człowieka, bydłę albo część gruntu dziedzicznego – to ta rzecz nie będzie sprzedana ani wykupiona. Każde «cherem» jest rzeczą najświętszą dla Pana. Żaden człowiek, który jest poświęcony dla Pana jako «cherem», nie może być wykupiony. Musi on być zabity (Kpł 27,28-29).

Należy jednak mieć na uwadze, że w tym miejscu chodzi o osoby i rzeczy dobrowolnie poświęcone Bogu. Z innym wymiarem tego zagadnienia mamy jednak do czynienia w przypadku podboju Kanaanu. Obowiązkiem Izraelitów było obłożenie klątwą wszystkich jego mieszkańców, co w konsekwencji oznaczało spalanie miasta i zabicie mężczyzn (por. Pwt 20,10-17). Inną ważną kwestią związaną z prawem *cheremu* był zakaz zabierania rzeczy obłożonych klątwą. Zatem hebrajski termin חֵרֶם i związane z nim prawo *cheremu* miało zastosowanie na trzech płaszczyznach: 1) oddanie JHWH rzeczy lub osoby na użytek sakralny; 2) przeznaczanie rzeczy lub osoby na zagładę; 3) przeznaczenie kogoś lub czegoś na zagładę w wyniku złożonej przysięgi.

Wszystkie znaczenia wynikały z rozkazu JHWH, stąd też nie mogło być mowy o żadnych odstępstwach od tych reguł. Przekroczenie prawa *cheremu* spowodowało gniew JHWH nie tylko na osobę łamiącą to prawo, ale również na całą

⁴ Por. D. DOGONDKE. *Cherem – ostatnie słowo Starego Testamentu*. „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich” 6:2009 s. 257-271.

⁵ S.R. DRIVER. *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*. New York 1896 s. 98.

⁶ J. SOGGIN. *Joshua*. London 1972 s. 97.

⁷ J.P.U. LILLEY. *Understanding the Herem*. „Tyndale Bulletin” 44:1993 s. 171.

społeczność. W konsekwencji żaden przedmiot obłożony nakazem cheremu nie mógł być przez nikogo przywłaszczony ani sprzedany⁸.

Wydaje się, iż prawo cheremu posiadało dwa znaczenia. Pierwsze, o zabarwieniu religijnym, związane było z przymierzem, natomiast drugie dotyczyło anihilacji wroga i zniszczenia jego dobytku. Niemniej istniały wyjątki od tych ostrzeżeń, o czym będzie mowa w następnych paragrafach.

3. OCALENIE RACHAB

Historia Rachab zdaje się podważać instytucję cheremu. Zgodnie z prawem ta nierządnicą, jako poganka przebywająca na terenie miasta wrogiemu Izraelowi, powinna zostać zabita⁹. Prawo bowiem nie przewidywało żadnych odstępstw od normy, a wręcz nakazywało całkowity brak litości wobec mieszkańców Kanaanu¹⁰. W tym kontekście ocalenie Rachab można nawet uznać za nieposłuszeństwo wobec JHWH. Pewnym usprawiedliwieniem takiego działania może być stwierdzenie אֶת־הַמַּלְאָכִים כִּי הִחַבְּאֶתָּהּ – „[...] ponieważ ukryła wywiadowców” (Joz 6,17). Takie spojrzenie na problem byłoby jednak wielkim uproszczeniem. Należy bowiem sięgnąć do Joz 2,1-24, gdzie przedstawione są wszystkie czyny Rachab, dzięki którym znalazła uznanie w oczach Izraelitów. Przede wszystkim należy nadmienić, że przyjmując wywiadowców, narażała własne życie, okłamała króla, zmyliła ludzi króla co do kierunku pościgu, ukryła wywiadowców, a następnie umożliwiła im wydostanie się z miasta. Na koniec poradziła im, aby udali się w góry i bezpiecznie przeczekali do zakończenia pogoni przez ścigających.

Trudno jednoznacznie odpowiedzieć, kim była Rachab. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na rdzeń רחב – «być otwartym», «być rozszerzonym». W języku ugaryckim oznacza on części ciała kobiety, co może wskazywać na aspekt seksualny. Właśnie w takim znaczeniu został użyty w Iz 57,8, gdzie znajduje się wyrażenie מוֹשַׁכְּבֶךָ הִרְחַבְתְּ, które można przetłumaczyć jako «rozszerzyłaś swe łóżce». Ponadto rdzeń רחב pojawia się w towarzystwie terminu מוֹשַׁכְּבֶךָ, który posiada jednoznaczne konotacje seksualne¹¹. Istnieje prawdopodobieństwo, że Rachab mogła być prostytutką. Pośrednio wskazują na to terminy Wabo – «weszli» oraz

⁸ Por. S. WYPYCH. *Księga Jozuego* s. 225.

⁹ Por. M. DŻUGAN. *Dlaczego Rachab została ocalona, a Akan stracony? Deuteronomiczne rozumienie nakazu zagłady (herem) w świetle Księgi Jozuego*. „Biblica et Patristica Thoruniensia” 8:2015 nr 4 s. 23-38.

¹⁰ Por. B.L. CROWELL. *Good Girl, Bad Girl. Foreign Women of the Deuteronomic History in Postcolonial Perspective*. „BiblInterp” 21:2013 nr 1 s. 5-6.

¹¹ Por. J.F.D. CREACH. *Joshua*. Louisville 2003 s. 31-34.

שָׁכְבוּ «zatrzymali się» (Joz 2,1). Bezpośrednie odniesienie zawarte jest w terminie זִוְנָה wyraźnie wskazującym na prostytutkę¹².

Wydaje się, iż najważniejszą kwestią w kontekście ocalenia Rachab jest jej wypowiedź (Joz 2,9-11) stanowiąca swoistego rodzaju wyznanie wiary w JHWH. Oczywiście jest, że wypowiedź Rachab w mniejszym lub większym stopniu stanowi efekt redakcji deuteronomistycznej. Wskazuje na to już pierwsze odniesienie Rachab do obietnicy oddania ziemi Izraelowi. Podkreśla fakty świadczące o mocy JHWH, które wzbudzają wielki niepokój w mieszkańcach. Następnie pada kluczowe wyznanie wiary w JHWH:

Pan, Bóg wasz, jest Bogiem wysoko na niebie i nisko na ziemi (Joz 2,11).

Zatem wydaje się, że nie jest to autentyczna wypowiedź Rachab, ale raczej kompilacja fragmentów deuteronomistycznych. W przypadku autentycznej wypowiedzi można by zaryzykować stwierdzenie, że Rachab przyjęła wiarę Izraelitów¹³. Na taką interpretację można sobie pozwolić ze względu na rzeczownik רַחַב. Rachab stwierdza, że okazała „życzliwość” zwiadowcom i dlatego podobnej życzliwości oczekuje dla siebie¹⁴. Termin רַחַב oznacza «dobroć», «życzliwość», «wierność», ale również «pomoc okazywaną potrzebującemu». Najważniejsze zaś, że termin ten łączy się z przymierzem JHWH z jego ludem. Stąd też należy przyjąć, że רַחַב wyraża relacje przyjaźni, miłości i miłosierdzia, które są oparte na fundamencie wewnętrznego zobowiązania¹⁵. W takim ujęciu nie powinno dziwić, że Rachab została ocalona. Ona i jej rodzina została uratowana, ponieważ kobieta okazała życzliwość zwiadowcom oraz wyznała wiarę w JHWH. Niewykluczone, że możliwość ocalenia mieli również inni Kananejczycy, którzy jednak nie wykorzystali

¹² Por. J.E. MCKINLAY. *Reading Biblical Women Matters*. W: *The Oxford Handbook of Biblical Narrative*. Red. D. Fewell. New York 2016 s. 404-405.

¹³ Bardzo ciekawą propozycją w kontekście tematu uznania JHWH jako Boga przez nie-Izraelitów jest monografia Volkera Haarmanna. Ten ewangelicki teolog uwzględnił w tym szerokim spektrum również osobę Rachab. Szerzej na ten temat: V. HAARMAAN. *JHWH-Verehrer der Völker. Die Hinwendung von Nichtisraeliten zum Gott Israels in alttestamentlichen Überlieferungen*. Erich 2008 s. 119-130.

¹⁴ Por. C.G. DEN HERTOOG. *Ein Wortspiel in der Jericho-Erzählung (Jos. 6)?* „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 104:1992 s. 99-100. Takie postawienie sprawy przez Rachab stanowi genialny zabieg taktyczny z jej strony, a jednocześnie stawia w sytuacji bez wyjścia izraelskich zwiadowców. W zamian za uratowanie życia wezwała ich do złożenia przysięgi na JHWH, aby uzyskać pewność co do okazania łaskawości zarówno jej, jak i jej krewnym. Należy zauważyć, w jak ciężkim położeniu znaleźli się zwiadowcy. Po ludzku sądząc, musieli zdawać sobie sprawę z zamkniętych bram i grożącego im niebezpieczeństwa, co mogło mieć wpływ na podejmowane przez nich decyzje. Sytuacja powodowała konieczność podjęcia trudnej decyzji, uwarunkowanej z jednej strony groźnym niebezpieczeństwem, a drugiej zakazem zawierania przymierza z Kananejczykami i okazywania im litości oraz nakazem obłożenia ich klątwą (Pwt 7,1-2).

¹⁵ Por. S. WYPYCH. *Księga Jozuego* s. 131-132.

swojej szansy. Mówiąc wprost, każdy, kto wyznaje wiarę w JHWH, jest ocalony¹⁶. Zatem wyznanie wiary w JHWH przesądziło o ocaleniu Rachab¹⁷.

4. ZGŁADZENIE AKANA

Zauważalny jest paralelizm pomiędzy ocaleniem Rachab a zgładzeniem Akana. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z pozytywną postacią i wiernością, natomiast w drugim z postacią negatywną i niewiernością. Kananejka ukryła zwiadowców w słusznej sprawie (Joz 6,25), zaś Akan schował rzeczy przeznaczone dla JHWH (Joz 7,22). Nierządnicą przyjęła wiarę, a członek narodu wybranego stał się niewiernym¹⁸. Rachab uratowała siebie i rodzinę, zaś Akan sprowadził na własną rodzinę nieszczęście. Kluczowe w tym miejscu jest polecenie Jozuego zawarte w Joz 6,18:

Ale wy strzeżcie się rzeczy obłożonych klątwą, aby was chęć nie ogarnęła wziąć coś z dobra obłożonego klątwą, bo wtedy uczynilibyście przeklętym sam obóz izraelski i sprowadzilibyście na niego nieszczęście.

Wyraźnie wskazane są kolektywne konsekwencje niedochowania wierności. Jest to ważne w kontekście kluczowego słowa pojawiającego się na początku historii Akana. Chodzi o czasownik **נִעַל** – «niewierność», «zdrada», który odnosi się do niewierności w kontekście złamania prawa i przymierza, a więc akcentuje kolektywne znaczenie występku¹⁹. Fragment Joz 7,6-26 stanowi teologiczny traktat oraz uzasadnia klęskę Izraela. Tuż przed nim pojawia się czasownik **נִמָּס** – «topnieć», który wcześniej opisywał przerażenie Kananejczyków. Brak wierności JHWH rozпалиł Jego gniew i wypełnił strachem serca Izraelitów²⁰. Warto zwrócić również uwagę na zwrot Jozuego do JHWH: **לְתַת אֶתְנוּ בְיַד הָאֱמֹרִי**. Takie wyrażenie stanowi niejako przeciwieństwo formuły powierzenia ziemi, stawiając Amorytów w roli zwycięzców. Odpowiedź JHWH na mowę Jozuego wyjaśnia przyczynę niepowodzenia, uwypuklając jednocześnie istotę grzechu popełnionego przez Akana. Doniosłość i waga słów JHWH zostaje podkreślona przez czasowniki: **הִטָּא** – «zgrzeszył», **אֶתְבְּרִיתִי** – «złamali przymierze», **מִן־הַחַרָּם** – «wzięli

¹⁶ Por. R.D. NELSON. *Joshua. A Commentary*. Louisville 1997 s. 42-43.

¹⁷ Taka interpretacja jest uzasadniona w oparciu o teksty nowotestamentowe. Znamienne jest, iż Rachab jako jedna z czterech kobiet została włączona do genealogii Chrystusa (Mt 1,5). Z kolei w liście do Hebrajczyków czytamy: „Przez wiarę nierządnicą Rachab nie zginęła razem z niewierzącymi, bo przyjęła gościnnie wysłanych na zwiady” (Hbr 11,31). W podobnym tonie wypowiada się autor listu św. Jakuba, który podkreśla aspekt zbawienia Rachab (Jk 2,25).

¹⁸ Por. S. WYPYCH. *Księga Jozuego* s. 201.

¹⁹ Por. C.T. BEGG. *The Function of Josh 7,1-8,29 in the Deuteronomistic History*. Bib 67 (1986) s. 321-322.

²⁰ Por. A. MALAMAT. *Die Eroberung Kanaans. Die israelitische Kriegs-führung nach der biblischen Tradition*. W: *Das Land Israel im biblischer Zeit*. Red. G. Strecker. Göttingen 1983 s. 24-25.

z cheremu», נָגְבוּ – «ukradli», כָּחֲשׂוּ – «oszukali». W ten sposób Izraelici «ściągnęli na siebie klątwę» – לְחַרְמָם²¹. Stąd też jedynym sposobem na oczyszczenie było całkowite wyeliminowanie ze społeczności Izraela tego, kto sprowadził klątwę.

Wydawać by się mogło, że kara wymierzona Akanowi była zbyt okrutna. Należy jednak zauważyć, że nie chodzi tu o wartość skradzionych przez niego przedmiotów, ale o istotę grzechu. Akan bowiem swoim czynem oszukał JHWH, podważył Jego autorytet, umniejszył chwałę²². Najważniejszym zaś aspektem czynu Akana było złamanie przez niego przymierza w chwili, gdy JHWH wypełniał swoje obietnice, obdarzając Izraelitów ziemią. Historie Rachab i Akana akcentują religijny wymiar instytucji cheremu.

5. ISTOTA CHEREMU – ROLA JHWH

Obietnica ziemi dana przez JHWH była tytułem, na podstawie którego Izraelici mieli prawo do zajęcia Kanaanu. Najważniejszą klauzulą była jednak całkowita wiara i zaufanie wobec JHWH. Można stwierdzić, że zajęcie ziemi obiecanej to wspólny wysiłek JHWH i jego ludu²³. Zajęcie Kanaanu stanowiło wypełnienie obietnic danych patriarchom i nie byłoby możliwe bez zniszczenia miejscowej ludności. Skoro JHWH towarzyszył Izraelitom w walce, to jego lud winien bezwarunkowo przestrzegać jego nakazów. Mieszkańcy Kanaanu stanowiliby egzystencjalne zagrożenie dla Izraelitów na płaszczyźnie religijnej. Stąd też instytucja cheremu musiała być bezwarunkowo przestrzegana i nie można było pozwolić sobie na żadne ustępstwa. Miała mieć charakter totalny i być skierowana przeciwko pogańskiemu bożkom i ich wyznawcom. Wszystkie rzeczy zdobyte od wrogów należało poświęcić JHWH, aby stały się jego wyłączną własnością. Z kolei eksterminacja ludności zamieszkującej ziemię Kanaanu była koniecznością, ponieważ należało wyplenić wszystko, co było związane z fałszywym kultem.

Jak słusznie zauważa William Dumbrell, respektowanie przez Izraelitów prawa cheremu stanowi uznanie pomocy JHWH. Zdaniem wspomnianego autora instytucja cheremu została wprowadzona nie po to, aby przeciwdziałać zagrożeniu militarnemu, ale przeciw zagrożeniu religijnemu²⁴. Należy również zauważyć,

²¹ Por. M. DŻUGAN. *Dlaczego Rachab została ocalona* s. 34.

²² Por. Y. THOMPSON. *The Punishment of Achan. The Poetic Justice of Success and Tailure*. „Dor le Dor” 19 (1990) s. 25-28.

²³ Por. T. TULEJSKI. *Wojny święte starożytnego Izraela. Konstrukcja teoretyczna i religijne uzasadnienie*. Cz. 2. „Studia Prawno-Ekonomiczne” 95:2015 s. 118.

²⁴ Por. W.J. DUMBRELL. *The Faith of Israel*. Grand Rapids 2002 s. 66-73. Z takim rozumieniem tego zagadnienia nie zgadza się Lilley. Jego zdaniem Izraelici nie widzieli żadnej różnicy między wojną świętą a świecką. Wspomniany autor kwestionuje ideę, że cherem dotyczy głównie zagrożenia religijnego. Kluczowym dla niego argumentem jest fakt, że rzeczy miały zostać zniszczone, a nie przekazane do świątyni. Por. J.P.U. LILLEY. *Understanding the Herem* s. 176-177.

że eksterminacja ludności cywilnej nie była niczym nadzwyczajnym, była dość powszechnie stosowana przez Asyryjczyków, Egipcjan i Hetytów. Celem takiego działania miało być nie tylko wzbudzenie strachu, ale przede wszystkim oczyszczenie zaanektowanego terenu²⁵. Konieczne jest również zasygnalizowanie późniejszej redakcji tekstów dotyczących cheremu, mającej na celu propagandowe zamanifestowanie potęgi JHWH²⁶.

JHWH, nakładając na Izraelitów nakazy cheremu, separował to, co nieczyste od swojego ludu. Wystarczy bowiem dostrzec, że całkowite respektowanie jego praw wcale nie musiało – z ludzkiego punktu widzenia – leżeć w interesie Izraelitów. Przecież zdobycie kobiet jako jeńców wojennych to ówczesnie atrakcyjny łup wojenny. Spojrzenie JHWH sięgało jednak o wiele głębiej. Oczywiście wydaje się, iż wraz z upływem czasu takie kobiety mogłyby omamić mężczyzn izraelskich i skierować ich na drogę zakazanego kultu²⁷. Z nim zaś wiązało się wiele obrzydliwości, o których wspomina Księga Kapłańska, wyraźnie stwierdzając, że tymi plugastwami zajmowały się ludy wypędzone przez Izraelitów. Zakazy wymienione przez JHWH mogą stanowić pełne uzasadnienie dla prawa cheremu:

Nie będziesz dawał dziecka swojego, aby było przeprowadzone przez ogień dla Molocha, nie będziesz w ten sposób bezcześcił imienia Boga swojego. Ja jestem Pan! Nie będziesz obcował z mężczyzną, tak jak się obcuje z kobietą. To jest obrzydliwość! Nie będziesz obcował cielesnie z żadnym zwierzęciem; przez to stałbyś się nieczystym. Także i kobieta nie będzie stawać przed zwierzęciem, aby się z nim złączyć. To jest sromota! (Kpł 18,21-23).

Do tych wszystkich nieprawidłowości należy jeszcze dorzucić prostytutkę sakralną. To wszystko stanowiłoby olbrzymie zagrożenie dla przymierza JHWH ze swoim ludem. Najprostsze zaś uzasadnienie i wykładnia prawa cheremu znajduje się w Pwt 20,18:

Abyście się nie nauczyli czynić wszystkich obrzydliwości, które oni czynią ku czci bogów swoich, i byście nie grzeszyli przeciw Panu, waszemu Bogu.

Na podstawie tych fragmentów oraz uwzględniając to, co do tej pory zostało nakreślone, można stwierdzić, że instytucja cheremu nie była skierowana

²⁵ Por. K. LAWSON YOUNGER JR. *Ancient Conquest Accounts. A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*. JSOT Press Sheffield 1990 s. 232-235.

²⁶ Por. N. LOHFINK. „Święta wojna” i „klątwa” w Biblii. Przeł. W. Chrostowski. „Communio” 9:1989 nr 5 (53) s. 10-19. Niektórzy uczeni sądzą, że biblijne opisy dotyczące zagłady przeciwników są przesadzone, fikcyjne lub metaforyczne. Por. H. VAN WEES. *Genocide in the Ancient World*. W: *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Red. D. Bloxham, A. D. Moses. Oxford – New York 2010 s. 239-257.

²⁷ Por. T. TULEJSKI. *Wojny święte starożytnego Izraela* s. 130.

„przeciw”, ale „dla” – nie przeciw Kananejczykom, a dla Izraelitów²⁸. Zatem prawo cheremu to nie twór wymyślony przez Izraelitów dla zaspokojenia własnych interesów. Podstawą i elementem konstytutywnym tego prawa był sam JHWH, zaś brutalność tego prawa była odpowiedzią na plugastwa i obrzydliwości, jakich dopuszczali się Kananejczycy, co mogło stanowić zagrożenie dla czystości kultu JHWH²⁹.

Bałwochwalstwo było wielkim występkiem przeciwko JHWH. Instytucja cheremu miała temu zapobiegać i służyć zachowaniu tożsamości narodowej, a przede wszystkim religijnej. Kluczowe więc było posłuszeństwo wobec JHWH, które musiało być bezkompromisowe. Wymagało to całkowitego odseparowania zwycięzców od ludów podbitych, celem niedopuszczenia do asymilacji z nimi, aby w ten sposób zachować nienaruszalność i czystość kultu JHWH. Z drugiej strony prawo cheremu było brutalne i prymitywne i wynikało z konkretnych uwarunkowań historycznych, w jakich żyli Izraelici. Niemniej należy mieć na uwadze, że normy moralne były objawiane progresywnie, stąd też prawo cheremu stanowi pewien etap rozwoju objawienia. Zawsze jednak siłą sprawczą i głównym inicjatorem działań był JHWH, który za pomocą prawa cheremu chciał uchronić swój lud przed zgubnym kultem pogańskim³⁰.

6. PRÓBA RACJONALNEGO SPOJRZENIA

Bardzo istotną kwestią związaną z prawem cheremu jest zwrócenie uwagi na zabiegi redakcyjne w Księdze Jozuego, której fragmenty stanowią kompilację różnych tekstów przeredagowanych tak, aby były spójne tematycznie. Sama instytucja cheremu została ukazana według biblijnych i pozabiblijnych kanonów w czasie deuteronomistycznej redakcji księgi oraz jej postdeuteronomistycznej reliktuury. Zdania w tej kwestii są podzielone. Nie brak komentatorów uważających, iż opisy podbojów i związanego z nimi prawa cheremu powstały w epoce Jozjasza, w celu uzasadnienia ekspansji Judy na tereny Izraela³¹. Źródłowe teksty o podboju

---

²⁸ Niezbyt przekonująca w tym miejscu jest teza, którą postawił Pekka Pitkanen. Jego zdaniem cherem obejmuje demonizację przeciwnika, a takie działanie jest typowe dla ludobójstwa. Szerzej na ten temat: P. PITKANEN. *Memory, Witnesses, and Genocide in the Book of Joshua*. W: *Reading the Law. Studies in Honour of Gordon J. Wenham*. Red. J.G. McConville, K. Möller. New York – London 2007 s. 267-282.

²⁹ Por. E.H. MERRIL. *Everlasting Dominion. A Theology of the Old Testament*. Nashville 2006 s. 112.

³⁰ Por. I. NOWELL. *Numbers*. Collegeville 2010 s. 9-10.

³¹ Por. N. NA'AMAN. *The "Conquest of Canaan" in the Book of Joshua and in History*. W: *From Nomadism to Monarchy. Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*. Red. I. Finkelstein, N. Na'aman. Jerusalem 1994 s. 259; T. RÖMER. *The So-called Deuteronomistic History. A Sociological, Historical and Literary Introduction*. London 2005 s. 83-87.

Kanaanu, oparte na teologii obietnicy ziemi i prawa cheremu, były poddawane sukcesywnym korektom na późniejszym etapie redakcji księgi. Ostateczna rewizja redakcyjna mogła przypadać na wczesny okres perski. Jest to uzasadnione przypuszczenie, ponieważ takie zabiegi redakcyjne miały służyć nakłonieniu Izraelitów do ponownego osiedlania się na terenach dawnych ziem Judy i Izraela. W ramach takiej kapłańskiej projekcji przeredagowano opisy batalistyczne i towarzyszące im zdarzenia w taki sposób, aby zaakcentować zbawczą obecność JHWH³². Jak słusznie zauważa Thomas Römer, obietnica ziemi, tak często powtarzana w Torze, cały czas czekała na swoje wypełnienie, które w obecnej formie tekstu następuje wraz z narracją o podboju w Księdze Jozuego. Stąd zaś wiedzie prosta droga do przyjęcia koncepcji Heksateuchu³³.

Wielostronny i wnikliwy charakter narracji o ocaleniu Rachab i zgładzeniu Akana zdaje się wskazywać, iż redaktorowi deuteronomicznemu zależało na nadaniu szczególnego znaczenia tym dwóm historiom³⁴. Oba wyjątki mogą świadczyć o tym, że redaktor chciał przewartościować, zintensyfikować i nadać nowy charakter instytucji cheremu. Może na to wskazywać etiologiczne stwierdzenie pojawiające się w zakończeniu obu historii – עַר הַיּוֹם הַזֶּה („aż po dzień dzisiejszy”)³⁵. Chodzi zatem o zaakcentowanie religijnego charakteru instytucji cheremu i podkreślenie tego, kto stoi u jej podstaw. Już nie wystarcza sama przynależność do narodu wybranego, jak również niczego nie przekreśla bycie poganinem. Prawo cheremu i związana z nim anihilacja dotyczy wszystkich przeciwników JHWH³⁶ oraz tych, którzy postępują niezgodnie z zasadami przymierza.

Prostytcja sakralna, ofiary z dzieci, a przede wszystkim bałwochwalstwo mogły stanowić zagrożenie dla religii izraelskiej i prowadzić naród w kierunku idolatrii. Jedynie całkowite odseparowanie od praktyk Kananejczyków mogło od tego uchronić. Stąd zachodziła konieczność eksterminacyjnej walki dla zachowania czystości kultu i wierności przymierzu. Można przyjąć, że Kananejczycy zostali poddani pod prawo cheremu za ich niemoralne praktyki i pogański kult. Przypisywanie w tym miejscu okrucieństwa JHWH nie jest uzasadnione ze względu na możliwość dokonania przez nich wyboru, o czym dobitnie świadczy historia Rachab. Wydaje się, iż wszyscy Kananejczycy mieli możliwość uwolnienia się od klątwy. Wystarczyło uznać JHWH i uwierzyć w jego wielkie dzieła oraz porzucić grzeszne praktyki. Jednocześnie chodziło o ustrzeżenie Izraela przed

³² Por. D. DZIADOSZ. *Ideowy i teologiczny podtekst misji „wodza zastępów JHWH” w Joz 5,13-15*. „Biblica et Patristica Thoruniensia” 13:2020 nr 1 s. 27-28.

³³ Por. T. RÖMER. *The Problem of the Hexateuch*. W: *The Formation of the Pentateuch, Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel and North America*. Red. J.C. Gertz, B.M. Levinson. Tübingen 2016 s. 813.

³⁴ Por. R.D. NELSON. *Joshua* s. 102-103.

³⁵ Por. M. DŽUGAN. *Dlaczego Rachab została ocalona* s. 27.

³⁶ Jedną z interpretacji zakłada, że Kananejczycy byli grzesznymi, zdeprawowanymi ludźmi.

bałwochwalstwem. Bóg Izraela był nie tylko sprawiedliwy, ale też łaskawy i miłośnierny, dając poganom sposobność do nawrócenia i pokuty. Sądząc po postawie Rachab, każdy mieszkaniec kraju Kanaan mógł zostać ocalony od klątwy dzięki wierze w JHWH i życzliwości wobec narodu wybranego. Jednak z tej okazji skorzystała tylko Rachab. Jej zdecydowany wybór może stanowić pewien rodzaj paradigmatu dla innych Kananejczyków, aby odstąpili od bałwochwalstwa i skierowali swoją wiarę ku jednemu i prawdziwemu Bogu. Zatem królowanie JHWH należy rozumieć jako uniwersalne, obejmujące również społeczności pozaizraelskie, czego dobitnym przykładem jest Rachab.

W tym właśnie należy upatrywać główne przesłanie zawarte o opisie podboju Kanaanu. Pomimo, iż opis ten, stanowiący rekonstrukcję walk Izraela z wieloetniczną autochtoniczną społecznością Kanaanu, uznaje się za serię autonomicznych przekazów zespolonych w jedną literacką całość za pomocą niejednorodnego materiału redakcyjnego, to jednak zawiera on głębokie przesłanie teologiczne, wyrażone przez deuteronomistyczną ideę teokracji.

ZAKOŃCZENIE

Występujący 29 razy w Biblii rzeczownik חֵרֶם jest ściśle związany z czasownikiem חָרַם – «poświęcić», «obłożyć klątwą», «zniszczyć zupełnie», i odnosi się do osoby lub przedmiotu wyłączonego z codziennego użytku i poświęconego JHWH. Samo prawo cheremu wynikało z rozkazu JHWH, dlatego niedopuszczalne były jakiegokolwiek odstępstwa. Niezastosowanie się do tego prawa to podważenie autorytetu JHWH i w konsekwencji zerwanie przymierza, co z kolei mogłoby stanowić zagrożenie dla obietnicy ziemi danej przez JHWH, a więc do zajęcia Kanaanu. Instytucja cheremu musiała być bezwarunkowo przestrzegana, ponieważ mieszkańcy Kanaanu stanowiliby egzystencjalne zagrożenie dla Izraelitów na płaszczyźnie religijnej.

Historie Rachab i Akana akcentują właśnie religijny wymiar instytucji cheremu. Skoro JHWH towarzyszył Izraelitom w walce, to jego lud winien był bezwarunkowo przestrzegać Jego nakazów. JHWH, nakładając na Izraelitów nakazy cheremu, separuje to, co nieczyste od swojego ludu. Stąd należy uznać, iż instytucja cheremu to nie twór wymyślony przez Izraelitów dla zaspokojenia własnych interesów. Głównym inspiratorem działań i elementem konstytutywnym tego prawa był sam JHWH, zaś brutalność tego prawa to odpowiedź na plugastwa i obrzydliwości, jakich dopuszczali się Kananejczycy. Odseparowanie Izraelitów od Kananejczyków miało na celu niedopuszczenie do asymilacji z nimi, aby w ten sposób zachować nienaruszalność i czystość kultu JHWH.

Spiritus movens prawa cheremu był JHWH, którego „okrucieństwo” można usprawiedliwić w bardzo prosty sposób: JHWH wszystkim pozostawił możliwość dokonania wyboru. Wyznanie wiary w Niego i porzucenie bezbożnych praktyk

mogło wystarczyć do ocalenia od zagłady. Przynależność do narodu wybranego, podobnie jak bycie poganinem, niczego nie przesądzało, na co wyraźnie wskazują historie Akana i Rachab.

BIBLIOGRAFIA

- BEGG C.T.: *The Function of Josh 7,1-8,29 in the Deuteronomistic History*. Bib 67 (1986) s. 320-334.
- BOUSTAN R.S.: *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*. Leiden 2010.
- CREACH J.F.D.: *Joshua*, Louisville 2003.
- CROWELL B.L.: *Good Girl, Bad Girl. Foreign Women of the Deuteronomistic History in Postcolonial Perspective*. „BiblInterp” 21:2013 nr 1 s. 1-18.
- DOGONDKE D.: *Cherem – ostatnie słowo Starego Testamentu*. „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich” 6:2009 s. 257-271.
- DRIVER S.R.: *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*. New York 1896.
- DUMBRELL W.J.: *The Faith of Israel*. Grand Rapids 2002.
- DZIADOSZ D.: *Ideowy i teologiczny podtekst misji „wodza zastępów JHWH” w Joz 5,13-15*. „Biblica et Patristica Thoruniensia” 13:2020 nr 1 s. 25-58.
- DŻUGAN M.: *Dlaczego Rachab została ocalona, a Akan stracony? Deuteronomiczne rozumienie nakazu zagłady (herem) w świetle Księgi Jozuego*. „Biblica et Patristica Thoruniensia” 8:2015 nr 4 s. 23-38.
- HAARMAAN V.: *JHWH-Verehrer der Völker. Die Hinwendung von Nichtisraeliten zum Gott Israels in alttestamentlichen Überlieferungen*. Erich 2008.
- HERTOG DEN C.G.: *Ein Wortspiel in der Jericho-Erzählung (Jos. 6)?* „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 104:1992 s. 99-100.
- LOHFINK N.: *„Święta wojna” i „klątwa” w Biblii*. Przeł. W. Chrostowski. „Communio” 9:1989 nr 5 (53) s. 10-19.
- LAWSON YOUNGER JR K.: *Ancient Conquest Accounts. A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*. JSOT Press Sheffield 1990 s. 232-235.
- LILLEY J.P.U.: *Understanding the Herem*. „Tyndale Bulletin” 44:1993 s. 160-177.
- LOHFINK N.: *„u¹ram” and „u²rem”*. W: *Theological Dictionary of the Old Testament*. T. 5. Red. G.J. Botterweck, H. Ringgren. Grand Rapids 1986 s. 180-199.
- MALAMAT A.: *Die Eroberung Kanaans. Die israelitische Kriegs-führung nach der biblischen Tradition*. W: *Das Land Israel im biblischer Zeit*. Red. G. Strecker. Göttingen 1983 s. 24-25.
- MCKINLAY J.E.: *Reading Biblical Women Matters*. W: *The Oxford Handbook of Biblical Narrative*. Red. D. Fewell. New York 2016 s. 398-410.
- MERRIL E.H.: *Everlasting Dominion. A Theology of the Old Testament*. Nashville 2006.
- NA’AMAN N.: *The „Conquest of Canaan” in the Book of Joshua and in History*. W: *From Nomadism to Monarchy. Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*. Red. I. Finkelstein, N. Na’aman. Jerusalem 1994 s. 218-281.
- NELSON R.D.: *Joshua. A Commentary*. Louisville 1997.
- NOWELL I.: *Numbers*. Collegeville 2010.

- PITKANEN P.: *Memory, Witnesses, and Genocide in the Book of Joshua*. W: *Reading the Law. Studies in Honour of Gordon J. Wenham*. Red. J.G. McConville, K. Möller. New York – London 2007 s. 267-282.
- RÖMER T.: *The Problem of the Hexateuch*. W: *The Formation of the Pentateuch, Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel and North America*. Red. J.C. Gertz, B.M. Levinson. Tübingen 2016 s. 813-827.
- RÖMER T.: *The So-called Deuteronomistic History. A Sociological, Historical and Literary Introduction*. London 2005.
- SOGGIN J.: *Joshua*. London 1972.
- THOMPSON Y.: *The Punishment of Achan. The Poetic Justice of Success and Tailure*. „Dor le Dor” 19:1990 s. 25-28.
- TULEJSKI T.: *Wojny święte starożytnego Izraela. Konstrukcja teoretyczna i religijne uzasadnienie*. Cz. 2. „Studia Prawno-Ekonomiczne” 95:2015 s. 117-135.
- WEES VAN H.: *Genocide in the Ancient World*. W: *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Red. D. Bloxham, A.D. Moses. Oxford – New York 2010 s. 239-257.
- WYPYCH S.: *Księga Jozuego. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz (NKBST 6)*. Częstochowa 2013.

Streszczenie: Cherem został zdefiniowany jako sposób izolowania i unieszkodliwiania wszystkiego, co zagraża życiu religijnemu narodu. Wszystko, co mogło skazić Izrael religijnie, zostało zniszczone, a zatem instytucja cheremu nie miała przeciwstawić się groźbie militarnej, ale groźbie religijnej. Kananejczycy byli grzesznymi, zdeprawowanymi ludźmi, a ich śmierć była karą. Cherem dotyczy unicestwienia innych, postrzeganych jako wrogowie lub przeszkoda w wypełnieniu obietnicy ziemi danej Izraelowi przez Pana. Cherem, choć odrażający dla współczesnego czytelnika, pokazuje całkowitą lojalność JHWH wobec przysięgi złożonej przodkom Izraela. Lud kananejski był świadomy tego, co JHWH zrobił dla Izraelitów, a tym samym miał świadomość, że jest On prawdziwym Bogiem, a mimo to odmówił oddania ziemi Izraelitom wbrew Niemu. Bóg walczył w imieniu swego ludu izraelskiego przeciwko jego wrogom. JHWH był obecny pośród nich i był tym, który przyniósł zwycięstwo. Kananejczycy zostali zniszczeni, ponieważ byli zepsuci moralnie. Reprezentowali duchowe zagrożenie dla Izraelitów, byli znani z groteskowych praktyk, takich jak ofiary z dzieci i prostytucja kultowa.

Słowa kluczowe: Stary Testament, cherem, *anathema*, Izrael, Kananejczycy.